

B OEKEN

[B] EEN VLAAMSE RABELAIS. TOM LANOYE SCHRIJFT EEN STANDBEELD VOOR ZIJN MOEDER

Sprakeloos heet het nieuwe boek van Tom Lanoye, een titel die verrast voor een auteur die nu al sinds zijn prozadebuut in 1985 bewijst nooit om woorden verlegen te zitten. Die titel blijkt dan ook niet naar zijn eigen schrijverschap te verwijzen, hij slaat op de vrouw wier portret postzegelgroot in een enorm passe-partout het voorplat siert: zijn moeder. Het is een opmerkelijk portret, je zou er niet gauw een hardwerkende, Vlaamse slagersvrouw en moeder van vijf kinderen in vermoeden, eerder een Engelse dame van stand uit lang vervlogen tijden. Ook zij, Lanoyes moeder, zat nooit om woorden verlegen — zoals de zoon wel in meer opzichten op haar lijkt — des te tragischer is het dat juist zij wordt getroffen door minstens een dubbele hersenbloeding, die haar van haar taal, haar verstand, haar trots en ten slotte haar laatste resten waardigheid berooft.

Uit de tekst blijkt dat het portretje Lanoyes moeder toont, als actrice in een van haar geliefde kostuumdrama's. Toneel was haar lust en haar leven, zij beoefende het niet als hobby maar uit het hartstochtelijke verlangen naar — en tegelijk de fictieve realisering van — een ander leven. Ik zeg: Lanoyes moeder, niet de moeder van de verteller. Het gaat nadrukkelijk om een autobiografisch boek.

De auteur is niet alleen een van de *dramatis personae*, hij treedt ook onder eigen naam op als de schrijver die zijn werk becommentarieert en de lezer toespreekt. Hij stelt hem een roman in het vooruitzicht die toch ook geen roman is, want “bellettrie”, “uitgerekend hier”, mag het niet worden.

Die paradoxale genreaanduiding is geen loos spel. Lanoye heeft een afkeer van “de aloude trukendozen, vol cultureel correcte krulijzers en fiorituren, vol goedgekeurde schrijfmaniertjes naast artistiek verantwoorde metaforen.” Aan die “literatuur met hoofdletters” heeft hij geen boodschap, maar tegelijk weet hij dat het verhaal dat hij zich voorneemt te vertellen, het verhaal dat literair en emotioneel zoveel van hem vergt dat hij telkens opnieuw uitvluchten verzint om er niet aan te hoeven beginnen, het verhaal van zijn moeder, aanzienlijk meer en betere literaire middelen vereist dan de modale pageturner voorhanden heeft. Er “bestaan geen hoofdletters en leestekens genoeg, de hyperbolen ontbreken om de dapperheid te bezingen van een tachtigjarige die, toen ze besepte wat haar overkwam, alleen nog wilde sterven, en die, toen ze niets meer besepte, onverzettelijk voortleefde, die maar blééf ademen, tot haar bittere slot. Er bestaan gewoon te weinig welluidende lettergrepen om de schande te vervloeken van haar

aftakeling, haar ongelijke strijd. Haar lot, en in haar lot: dat van iedereen.”

Dit citaat geeft een idee van Lanoyes hartstochtelijke inzet, en tegelijk van zijn niet geringe pathos. Nederlandse recensenten geven vrijwel in al hun besprekingen van Lanoyes werk blijk moeite te hebben met diens theatrale overdaad, zijn neiging alles driedubbel op te formuleren en aan te dikken, en ik moet zeggen: daar kan ik me wel iets bij voorstellen. Ook de calvinist in mij kijkt wel even op als hij bij een opsomming van karaktertrekken van de moeder al direct in de eerste alinea naast “trotse koppigheid” ook nog een portie “koppige trots” voor zijn kiezen krijgt. Maar ik snoer hem weer gauw de mond: Lanoye weet precies wat hij doet, alleen een onverbeterlijke iezegrim zwicht niet voor de authenticiteit van zijn emoties, waarvan de onmiskenbaarheid juist blijkt uit het vuur, de virtuositeit, de lenigheid, de generositeit van zijn beelden en vergelijkingen.

Aanvankelijk lijkt het boek nog het meest op een aaneenschakeling van groteske taferelen, een met schwung en appetijt vertelde schelmenroman in de beste Vlaamse traditie. Gaandeweg blijkt het, ook structureel, veel meer dan dat. Sleutelscènes in het verhaal — het moment van totale ontreddering bij de eerste hersenbloeding, de hartverscheurende coming-out van de zoon — worden telkens opnieuw

aangestipt, afgebroken en, na een stortvloed van associatief verbonden uitweidingen, hernomen, waardoor het boek tegelijk een hechte compositie en diverse sterke spanningsbogen krijgt. Maar alle authenticiteit ten spijt ontleent het zijn overtuigingskracht toch vooral aan de tomeloze fantasie, de lenigheid van stijl, de kleurrijkheid van zijn idioom. Cruciale passages kon Lanoye alleen schrijven dankzij zijn schier onbegrensde inlevings- en voorstellingsvermogen, aangezien hij de betreffende gebeurtenissen niet of niet van nabij heeft meegemaakt, bijvoorbeeld omdat hij in Zuid-Afrika verbleef. Niet de in Nederland heilig verklaarde Willem Elsschot, nog minder de alom ontheemde Daniël Robberechts, die dergelijke empathie als schaamteloze opdringerigheid beschouwde, maar de zoveel genereuzere Hugo Claus is dan ook zijn leermeester.

Daarmee is, vermoedelijk ten overvloede, nogmaals gezegd dat *Sprakeloos* een door en door Vlaams (maar tegelijk universeel) boek is. Dat de slogan “Less is more” in “onze letteren” zoveel opgang heeft gemaakt, ziet Lanoye als een ziektebeeld, “genaamd literaire anorexia nervosa”. Dat lezen we na een paar oerkomische scènes waarin de gargantueske vraatzucht van de groot- en stamvader van de familie wordt beschreven, een misantropische kolos die behalve veel treurigheid

Tom Lanoye in de schaduw van een foto van zijn moeder,
Sint-Niklaas, 2009, Foto Stephan Vanfleteren.

ook een gulle gastronomische gezinstraditie in het leven heeft geroepen die in de bovenmoedijkse letteren noch in de bovenmoedijkse realiteit haar weerga gauw zal vinden.

Getuigend van een scherp inzicht in de materialistische menselijke constitutie is het fragment waarin Lanoye, onder het Brecht variërende motto “eerst het eten, dan het journaal”, uit de doeken doet hoezeer gezamenlijk eten tot solidariteit, bescheidenheid en bereidheid tot compromissen leidt. Niet minder komisch en leerzaam is de scène waarin hij via zijn moeder de verachtelijkheid van het literaire less-is-more-principe zonder meer koppelt aan de calvinistische eetcultuur (wie die

uit de eerste hand wil leren kennen moet Maarten 't Harts *Het dovemansorendieet* lezen), dat wil zeggen: aan een rolletje “karton op smaak gebracht met de chemische componenten van bruine jus”, dat haar in de Amsterdamse Leidsestraat tot haar verbijstering als kalfskrokot werd aangesmeerd.

Dat “less” niettemin soms wel degelijk “more” is, blijkt dan weer uit het fragment waarin Lanoye over zijn telkens opnieuw uitgestelde coming-out vertelt, toen en daar allerminst een sinecure. In dit fragment staat geen woord te veel, de ontroerende kracht ervan schuilt integendeel uit wat verzwegen of verstopt wordt, de zoon die ons uiteindelijk niet zegt wat hij zijn ouders zei, plus hun pijnlijk getroffen,

minimale maar berustende reacties. In scènes als deze bewijst de auteur zijn toneelervaring. Als het erop aankomt weet hij wat hij moet weglaten of verstoppen om de grootst mogelijke spanning op te roepen. Dat heeft hij van zijn moeder, en dat steekt hij niet onder stoelen of banken.

Toen zijn moeder zijn vader eeuwige trouw beloofde en zich blijmoedig en vol overgave schikte in haar rol van slagersvrouw, deed ze dat op een voorwaarde: “dat ge mij nooit mijn toneel afpakt, ik moet iets hebben om mij uit te leven.” Dat heeft ze vervolgens haar hele leven gedaan, zelfs nog in het verpleeghuis, toen ze zo jammerlijk van haar spraak beroofd was. Acteren was voor haar geen zondags verzetje, het was de grondhouding van iemand die waar en wanneer dan ook van het leven meer wilde maken dan het te bieden heeft. Ze acteerde niet alleen op de planken, ook als er een nagenoeg onuitvoerbare opdracht binnenkomt voor cocktailhapjes vraagt ze niet naar moeite of inkomsten, ze maakt er een fantastisch kunstwerk in oneindig veel bedrijven van dat iedereen met stomheid slaat. Acterend werkte ze aan haar eigen niveau en tegelijk aan de optimalisering van het alledaagse bestaan. Dat heeft de zoon al jong van haar geleerd. De dankbaarheid daarvoor blijkt uit elke regel van dit boek.

CYRILLE OFFERMANS

TOM LANOYE, *Sprakeloos*, Prometheus, Amsterdam, 2009,
359 p.
